

Illés Kornél András

Közel-keleti pénztörténet IV.: Az Oszmán Birodalom



Eredeti megjelenés:

<https://ujkor.hu/content/kozel-keleti-penztortenet-iv-az-oszman-birodalom>
2020. december 20.

A fizetőeszközök megkerülhetetlen részei az emberi civilizációnak, maga a pénz pedig számos esetben a világ különböző kultúrái közötti kapocsná vált. Mindemellett több olyan hagyomány is kialakult a fizetőeszközök több ezer éves fejlődése során, amely különlegessé tette az egyes pénzrendszereket. A Közel-Kelet pénzeinek múltját bemutató cikksorozatunk negyedik darabjában az Oszmán Birodalom fizetőeszközeinek a 16. század utolsó negyedéig terjedő történetébe vezetjük be olvasóinkat.

Az oszmán pénzrendszer alapjait a 14. században fektették le, amikor Orhán szultán 1326-ban először veretett a saját neve alatt pénzt. Maga a szisztéma fokozatosan alakult ki, azonban általánosságban elmondható, hogy az 1580-as évek sorozatos leértékeléseit megelőzően szembeszökő stabilitásra lehetünk figyelmesek az oszmánok államának fizetőeszközei kapcsán, amiben csak II. Mehmed (1444–1446 és 1451–1481)¹ pénzügyi politikája jelentett átmeneti törést. A legalapvetőbb és legszélesebb körben használt pénz a kis méretű, ezüsből készült *akcse* volt. Lényegében ez az érme forgott a legtöbbet a mindennapokban, értékét jól szemlélteti, hogy az 1480-as és az 1570-es évek közötti időszakban egy képzetlen építőipari munkás napi bére 5–6 akcse között mozgott, ami a 16. századi árakat tekintve 8 kg kenyér, 2,5 kg rizs, vagy 2 kg ürühús megvásárlására volt elegendő. Ez a fizetőeszköz azonban nem csupán kis összegű üzletekben szerepelt, ugyanis az államkincstár is akcsében számolt, az adók összegét például ebben határozták meg.



I. Szulejmán akcséja, 1520. (Forrás: numismatics.org)

¹ Mehmed 1444-ben gyermekként került trónra, ám nem sokkal később apja, II. Murád visszatért a hatalomba, Mehmed pedig csak az ő halála után, 1451-ben szerezte meg tartósan az uralmat. Alakja a magyar történelemből többek között Nándorfehérvár sikertelen, 1456-os ostroma kapcsán lehet ismeretes. – róla ld.: *Tarján M. Tamás*: 1432. március 30.: Megszületik II. Mehmet, Konstantinápoly meghódítója. In: Rubiconline, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1432_marcius_30_megszuletik_ii_mehmet_konstantinapoly_meghoditoja/ [Utolsó elérés: 2020.11.04.]

Többek között ez adott lehetőséget arra a már említett II. Mehmednek, hogy az akcse nemesfém-tartalmának rendszeres, tízévenkénti csökkentésével számottevő összegekhez juthasson, ugyanis az előbbiekből következően a hadsereg és az állami hivatalnokok fizetését is akcsében rögzítették, tehát a szultán jelentős mértékben mérsékelhette a kiadásait, ha kevesebb ezüstöt tartalmazó, vagyis kisebb értékű pénzérmékben folyósította alkalmazottai járandóságát. Azonban a vizsgált korszakban ez szokatlan módszernek tekinthető, Mehmed utóda, II. Bajezid (1481–1512) fel is hagyott az alkalmazásával, az ezüstpénz nemesfém-tartalmának csökkentése pedig csak a 16. század végén és a 17. században lett újra alapvető eszköze az oszmán pénzügyi politikának. Az akcse ugyanakkor nem volt alkalmas a legkisebb összegű kifizetésekre, így az ezüstérmék mellett, I. Murád (1362–1389) uralkodásának idején elterjedtté vált a rézből készült *mangir*, ami az akcsénél kisebb értéket képviselt és az aprópénz funkcióját töltötte be.



Gentile Bellini portréja II. Mehmed szultánról.
(Forrás: commons.wikimedia.org)

Az akcséra és a mangirra alapozó rendszer a birodalom terjeszkedésével, a 15. század második felében már szűkössé vált, egyre inkább szükség volt egy olyan, nagy értékű érmére, ami a távolsági kereskedelembe is sikerrel szerepelhetett fizetőeszközként. Ennek nyomán jelent meg az 1470-es évek végén az aranyból vert *sultani*, amit a korszak legfontosabb, nemzetközileg is használt pénzeről, a velencei dukátról mintáztak. Sajátos vonása volt az érmének, hogy az állam nem adta meg a váltási arányt közte és az akcse között, így a mindenkor piaci viszonyok határozták meg, hogy a pénzváltók hány ezüstérmét adtak egy

sultaniért. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a fentiekben vázolt rendszer csupán az általános kereteket adta meg a birodalomban használt fizetőeszközök számára. Az oszmánok államának hatalma fénykorában hatalmas területekre terjedt ki, ennek következtében számos, a török hódítás előtti hagyományokra támaszkodó, helyi használatú fizetőeszköz is forgalomban volt.²



II. Szelim magirja, 1566–1574. (Forrás: numismatics.org)

Az oszmán érmék előállítására számos pénzverdében folyt, amiket igen cizellált rendszerben működtettek. Az akcsékat készítő verdék adminisztrációját egyszerre felügyelte az állam és magánemberek, a legfontosabbakat a birodalom maga irányította, a stratégiai kevéssé jelentőseket azonban bérlők, lényegében üzleti vállalkozásként működtették. A két forma alkalmanként egybe is csúszhatott, oly módon, hogy állami alkalmazottak vettek bérbe egy-egy pénzverdét. A magánvállalkozók bevonása azonban nem jelentette az állam kontrolljának teljes feladását, a verdéket igen szigorúan ellenőrizték, a ránk maradt érmék pedig azt mutatják, hogy a bérlők ritkán tértek el a megállapított sztenderdektől. A mangir előállításában még nagyobb szerep jutott az államon kívüli tényezőknek, ugyanis a rézérmék előállítását három évre adták bérbe az arra vállalkozóknak, a lakosság pedig akcséért vásárolhatta meg az elkészült, kisebb értékű érméket, így lényegében felváltva a nagyobb címletnek tekinthető akcsét.³

² Az oszmán fizetőeszközök rendszeréről és történetükről, illetve a velencei dukátról ld.: *Pamuk, Şevket*: A Monetary History of the Ottoman Empire. Cambridge University Press. Cambridge, 2003. 8. p., 19–34. p., 38–74. p., 88–111. p.; *Gerber, Haim*: The Monetary System of the Ottoman Empire. In: Journal of the Economic and Social History of the Orient. 25. (1982.) 3. sz. 308–324. p.; *Garami Erika*: Pénztörténet. TAS-11. Bp., 2007. 65. p.; *Williams, Jonathan* (szerk.): A pénz története. Ford.: Friedmann Károly. Novella. Bp., 1999. 106. p.; Az említett ár- és béradatokat ld.: *Özmucur, Süleyman – Pamuk, Şevket*: Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire. In: The Journal of Economic History. 62. (2002.) 2. sz. 301. p., 306. p.

³ A pénzverdék irányításáról ld.: *Pamuk*, 2003. 34–36. p., 39. p.



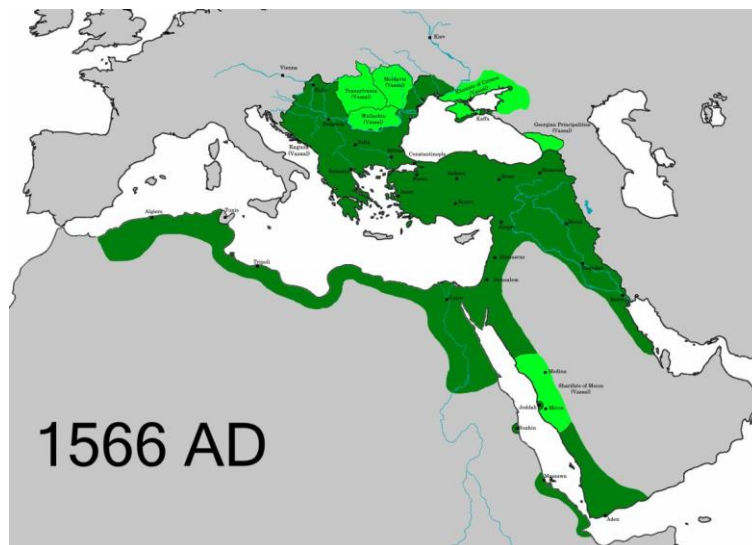
II. Mehmed sultanija, 1444-1445. (Forrás: numismatics.org)

A verdék igazgatása is rámutat a sajátos oszmán politikai gyakorlatra, amelyben a gazdaság ellenőrzésének és szabályozásának erőteljes igénye bizonyos fokú rugalmassággal ötvöződött. Jó példa erre a *narh*nak nevezett isztambuli árplafon intézménye is. Az állam lényegében rendszeresen szabályozta a legfontosabb fogyasztási cikkek maximális árát a fővárosban, ugyanakkor a legtöbbször úgy állapította meg az árplafont, hogy megfeleljen a piaci árnak, ily módon nem volt erőteljes korlátozó szerepe. Érdekes azt is megjegyezni, hogy 16. század elején az isztambuli árak jellemzően magasabbak voltak, mint az európai nagyvárosokban tapasztalhatóak, azonban a 17. század közepéig lassabban növekedtek, mint azok.⁴

Az állam és a gazdaság kapcsolatának az egyik legfontosabb területe az eddig említettek mellett az adózás volt. A rendkívül bonyolult, és területenként is változó oszmán adórendszer egyes elemeit Metin Cosgel kutatásai alapján alapvetően három fő kategóriába sorolhatjuk az adóalapot figyelembe véve: léteztek személyekre és háztartásokra kivetett fejadók, termékek és szolgáltatások adás-vételére kivetett kereskedelmi adók, valamint a földművelésre és a kézművességre kivetett termelési adót. E harmadik kategórián belül három altípust különböztethetünk meg: a végtermékek után fizetett adókat (ilyen volt például a gabonaadó), az alapanyagok után fizetett adókat (például a gyümölcsstermesztést úgy adóztatták meg, hogy a termelő gyümölcsfáinak száma alapján állapították meg a fizetendő összeget), illetve a magára a termelőtevékenységre kirótt adókat. A fentebbi kategóriák közül az állam számára a végtermékekre kivetett termelési adók lehettek a legfontosabbak, ugyanis az ide sorolható jogcímeken szedték be a legnagyobb összegeket.⁵

⁴ Az árplafonnal és az isztambuli árakkal kapcsolatban ld.: *Pamuk, Şevket*: Prices in the Ottoman Empire, 1469–1914. In: *International Journal of Middle East Studies*. 36. (2004.) 3. sz. 451–468. p.; *Özmucur, Süleyman* – *Pamuk, Şevket*: i.m. 297–298. p.; Az oszmán gazdaságpolitika beavatkozókészségéről ld.: *Pamuk*, 2003. 72–73. p.; *Gerber, Haim*: i.m.

⁵ *Coşgel, Metin M.*: Efficiency and Continuity in Public Finance: The Ottoman System of Taxation. In: *International Journal of Middle East Studies*. 37. (2005.) 4. sz. 567–586. p.



Az Oszmán Birodalom kiterjedése 1566-ban.
(Forrás: commons.wikimedia.org)

Jelenlegi tudásunk szerint a korábban ismertetett pénzrendszer alapvetően egy igen pezsgő gazdaságot szolgált ki. A 15. század végére már viszonylag elterjedtnek mondható a pénzhasználat az Oszmán Birodalomban, nem csupán a városokban élők, hanem a vidékiek is egyre gyakrabban használták a szultáni verdékben készült érméket. A 16. században további növekedést figyelhetünk meg ezen a téren, ami valószínűleg nagyban köszönhető a vidéki lakosságot a pénzforgalomba egyre jobban bevonó vásárok elterjedésének. Emellett virágzó hitelélettel is találkozhatunk a vizsgált időszakban. Ugyan az iszlám tiltja a kamatra történő pénzkölcsönzést, azonban ezt számos módon meg lehetett kerülni. Bursa városában például jellemzően kamat nélkül hiteleztek, a felvevőnek azonban egyszersmind némi textíliát is meg kellett vásárolnia, a hitel kamatjával megegyező áron, így a későbbiekben a hitelező névleg egyrészt a kamatmentes kölcsön összegét, másrészt az adásvételből származó tartozást hajtotta be.⁶

Összegzésképpen elmondható, hogy az Oszmán Birodalom pénzrendszerén belül alapvetően három szint különült el, a legmagasabb értéket az arany sultani, a legkisebbet a réz mangir képviselte, a rendkívül sokrétű funkciókat ellátó akcse pedig a kettő között helyezkedett el. Időszakunkban az oszmán pénzügypolitika a fizetőeszközök viszonylagos stabilitását teremtette meg, a döntéshozók általános hozzáállására a beavatkozó-készség és a rugalmasság sajátos elegye volt a jellemző, mindezen körülmények között pedig egy prosperáló gazdaság jöhetett létre.

Illés Kornél

⁶ A pénzhasználat terjedéséről ld.: Pamuk, 2003. 74–75. p.; Pamuk, 2004. 461. p.; Özmucur, Süleyman – Pamuk Sevket: i.m. 307–308. p.; A hitelezésről ld.: Pamuk, 2003. 77–82. p.